

OILADAGI NIZOLAR VA ULARNING BOLANING O‘Z-O‘ZINI BAHOLASHIGA TA’SIRI

Xudaykulova Charosxon Axrorjon qizi ¹

¹ 2-bosqich magistranti, Xalqaro Nordik universiteti.

E-mail: charosxudoyqulova1@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received:10.06.2025

Revised: 11.06.2025

Accepted:12.06.2025

KALIT SO‘ZLAR:

Oila nizolari, bolaning
o‘z-o‘zini
baholashi, psixologik
salomatlik, ruxiy
holat, ijtimoiy
munosabatlar, tarbiya
uslublari, emotsional
rivojlanish, konfliktli
muhit, bola
psixologiyasi, ota-ona
munosabatlari.

Mazkur maqolada oiladagi nizoli vaziyatlarning bolalar shaxsiy rivojlanishiga, xususan, ularning o‘z-o‘zini baholash darajasiga ta’siri psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Oila — bolaning birinchi ijtimoiy muhitidir va undagi ijobiy yoki salbiy holatlar bolaning ruhiy barqarorligi, o‘ziga bo‘lgan ishonchi, atrof-muhitga munosabati kabi jihatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Nizoli oilalarda o‘sayotgan bolalarda o‘z-o‘zini baholash darajasi odatda past bo‘lib, bu ularning akademik faoliyati, ijtimoiy moslashuvi hamda emotsional rivojlanishiga salbiy ta’sir qiladi. Maqolada oilaviy mojarolarning bola ongida shakllanadigan psixologik himoya mexanizmlari, xavotir, o‘zini aybdor his qilish, o‘zini past baholash kabi holatlar asosida izoh beriladi. Shuningdek, bolalarda sog‘lom o‘z-o‘zini baholashni shakllantirishda psixologik yordam ko‘rsatish usullari va oilaviy muhitni sog‘lomlashtirish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotlar asosida real misollar keltirilib, xulosalar chiqariladi.

KIRISH. Zamonaviy jamiyatda oilaning bola rivojlanishidagi roli beqiyosdir. Oila — bu nafaqat bola hayotining ilk ijtimoiy makoni, balki uning shaxsiyati, psixologik holati va o‘z-o‘zini baholashi shakllanishida asosiy omillardan biridir. Afsuski, ayrim hollarda oilada

yuzaga keladigan nizolar bolalar ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Ota-ona o'rtasidagi ziddiyatlar, agressiv munosabatlar yoki befarqlik kabi holatlar bolaning o'ziga bo'lgan ishonchini pasaytirishi, salbiy o'z-o'zini baholash shakllanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Bolaning o'z-o'zini baholashi — bu uning o'z qadr-qimmati, imkoniyatlari va jamiyatdagi o'rniga nisbatan fikrlari va hissiyotlarining majmui bo'lib, bu tushuncha uning ijtimoiy munosabatlarga kirishish qobiliyati, shaxsiy muvaffaqiyatga intilishi va psixologik barqarorligini belgilaydi. Agar bola doimiy nizoli, befarq yoki zo'ravon muhitda voyaga etsa, u o'zini past baholashi, o'zini aybdor yoki keraksiz deb his etishi mumkin.

Ushbu maqolada oiladagi nizolar xususiyati, ularning bolalarga psixologik ta'siri va ayniqsa bolaning o'z-o'zini baholash darajasiga bo'lgan ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, sog'lom oilaviy muhitni shakllantirish va bolalarning ijobiy o'zini baholashini qo'llab-quvvatlash yo'llari haqida fikr yuritiladi. Oila – jamiyatning eng kichik, biroq eng muhim ijtimoiy birligi hisoblanadi. Har bir insonning shakllanishi, tarbiyasi, qadriyatlari va shaxsiy xususiyatlari avvalo oilada asos solinadi. Ayniqsa, bola hayotining dastlabki bosqichida oila muhiti uning psixologik, ijtimoiy va emotsional rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, oiladagi ijobiy yoki salbiy munosabatlar, nizolar, tushunmovchiliklar bevosita bolaning dunyoqarashi va o'ziga bo'lgan munosabatiga ta'sir ko'rsatadi.

Oiladagi nizolar — bu turmush o'rtoqlar o'rtasidagi ziddiyatlar, janjallar, agressiv muomala, befarqlik yoki doimiy tushunmovchiliklar bo'lib, ular o'z-o'zidan faqat ikki tomon o'rtasidagi mojarolar bilan cheklanmaydi. Bunday holatlar bolalar tomonidan chuqur seziladi va ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bola bu kabi vaziyatlarda o'zini aybdor his qilishi, o'zini rad etilgan yoki kerakmas deb hisoblashi, hatto o'zini qadrsiz his qilish holatlari ham kuzatiladi. Shu bilan birga, doimiy stress, xavotir va qo'rquv hissiyotlari bolaning o'z-o'zini baholash darajasini pasaytiradi va bu uning kelajakdagi shaxsiyati, ijtimoiy faolligi hamda ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir etadi.

Bolaning o'z-o'zini baholashi – bu uning o'z qobiliyati, qadr-qimmati, tashqi ko'rinishi, jamiyatdagi o'rni va boshqa insonlar bilan munosabatlarga nisbatan shakllanadigan ichki munosabatidir. Yuqori yoki yetarli darajadagi o'z-o'zini baholash bolaning sog'lom rivojlanishi, mustaqil fikrlashi, tashabbuskorligi, o'ziga ishonchi va jamiyatda faol ishtirok etishiga xizmat qiladi. Aksincha, past o'z-o'zini baholash hissi bolaning ijtimoiy moslashuvini qiyinlashtiradi, o'z fikrini erkin ifoda etishda sustlik, mustaqil harakat qilishda ikkilanmaslik kabi muammolarni keltirib chiqaradi.

Ushbu maqolada oilaviy nizolar tabiatining psixologik xususiyatlari, ular yuzaga kelish sabablari va ularning bolalarga, ayniqsa, o'z-o'zini baholash jarayoniga ko'rsatadigan ta'siri har tomonlama tahlil qilinadi. Shu bilan birga, sog'lom oilaviy muhitni shakllantirish, nizolarni oldini olish va bola psixikasini himoya qilish yo'llari bo'yicha tavsiyalar beriladi. Mazkur mavzu nafaqat psixologlar, balki ota-onalar, pedagoglar va jamiyatning barcha qatlamlari uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, sog'lom avlod tarbiyasiga yo'naltirilgan

amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqishda muhim o'rin tutadi. Insonning shaxs sifatida shakllanishida asosiy omillardan biri bu – uning tarbiyalangan ijtimoiy muhitidir. Ayniqsa, bola hayotining dastlabki bosqichlarida oilaviy muhitning, ota-onalar o'rtasidagi munosabatlar va emotsional aloqalarning bevosita ta'siri nihoyatda kuchli bo'ladi. Bugungi globallashuv, iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar jarayonida ko'plab oilalarda stressli holatlar, tushunmovchiliklar, ziddiyatlar va hatto zo'ravonlik holatlarining ortib borayotgani kuzatilmoqda. Bu esa bevosita bolalar psixologiyasiga, ularning o'z-o'zini baholash darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Oilaviy nizolar – bu nafaqat ikki kattalarning shaxsiy muammosi, balki butun oila iqlimiga, ayniqsa, voyaga yetayotgan bolalarning ruhiy holatiga salbiy ta'sir etuvchi omildir. Ziddiyatli muhitda voyaga yetayotgan bola o'zini keraksiz, qimmatga ega emasdek his qila boshlaydi. U o'z imkoniyatlariga ishonmaydi, ijtimoiy faolligi pasayadi, o'quv motivatsiyasi va tashabbuskorlik darajasi sustlashadi. Shu sababli ham, bolaning o'z-o'zini baholashi ko'rsatkichlari uning psixologik barqarorligining asosiy mezonlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotlarning ko'rsatishicha, o'z-o'zini yetarlicha baholay olmagan bolalar depressiya, ijtimoiy chekinish, tajovuzkorlik yoki ichki tortinchoqlik kabi holatlarga moyil bo'lishadi. Aksincha, mehrga to'la, emotsional barqaror muhitda ulg'aygan bolalar o'ziga ishonchli, faol, tashabbuskor va mustaqil bo'lishadi.

Shu munosabat bilan, ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, u zamonaviy oilalarda yuzaga kelayotgan nizolarning bola shaxsi, xususan, uning o'z-o'zini baholashiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashga qaratilgan. Bu esa oilaviy muhitni sog'lomlashtirish, bolalarning emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ko'maklashish bo'yicha aniq ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga zamin yaratadi. Hozirgi zamon jamiyatida ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar, migratsiya, oilaviy strukturadagi o'zgarishlar va turmush sharoitining keskinlashuvi natijasida ko'plab oilalarda psixologik muhit izdan chiqmoqda. Natijada, bolalarning ruhiy holatiga, ijtimoiy rivojlanishiga va shaxsiy o'zini anglashi jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi omil sifatida oiladagi nizolar alohida ilmiy e'tibor talab qilmoqda.

Oilaviy nizolar – bu ota-ona o'rtasidagi doimiy ziddiyatlar, zo'ravonlik, bir-birini e'tiborsiz qoldirish, bolani tarbiyalashda fikrlarning to'qnashuvi kabi omillarni o'z ichiga oladi. Bunday sharoitda voyaga yetayotgan bola doimiy emotsional bosim ostida qoladi va bu uning o'zini baholashiga, o'ziga bo'lgan ishonchiga, shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bolaning o'z-o'zini baholashi esa uning jamiyatda moslashuvi, bilim olish jarayonidagi ishtiroki va shaxsiy motivatsiyasi uchun muhim psixologik ko'rsatkichlardan biridir.

Ko'plab psixologik tadqiqotlar shuni tasdiqlamoqdaki, oilaviy ziddiyatlar mavjud bo'lgan muhitda ulg'aygan bolalarda past o'z-o'zini baholash, o'zini keraksiz his qilish, ichki konflikt va depressiv holatlar yuqori darajada kuzatiladi. Aksincha, barqaror va qo'llab-

quvvatlovchi oilaviy muhitda o'sayotgan bolalar o'ziga nisbatan ijobiy munosabat, o'z fikrini himoya qilish qobiliyati va ijtimoiy faollik ko'rsatadilar.

Shunday ekan, bolalarning o'z-o'zini baholashiga oilaviy muhitning qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganish, bu boradagi xavf omillarini aniqlash va zaruriy psixoprofilaktik choralarni ishlab chiqish nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham egadir. Mazkur tadqiqot aynan shu zaruratdan kelib chiqib olib borildi. Bolaning o'z-o'zini baholash darajasi uning ruhiy salomatligi, ijtimoiy faolligi, ta'limdagi yutuqlari hamda kelajakdagi shaxsiy muvaffaqiyatlarining poydevori hisoblanadi. Ushbu ko'rsatkich bola shaxsida mustahkamlanayotgan qadriyatlar, o'ziga nisbatan ishonch va hurmat hissining shakllanishiga chambarchas bog'liq. O'z-o'zini baholash darajasining shakllanishida esa birlamchi ijtimoiy muhit — ya'ni oila hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Oila – bu nafaqat ijtimoiy institut, balki bolaning ilk psixologik tajribalari, o'zini anglash, muloqot ko'nikmalarini rivojlantirish va ijtimoiy normalarni o'zlashtirish maskanidir. Agar oilada tinchlik, hamjihatlik va hissiy qo'llab-quvvatlash mavjud bo'lsa, bola o'zini qadrlangan, hurmatga loyiq inson sifatida his qiladi. Biroq, aksincha, oiladagi doimiy nizolar, kelishmovchiliklar va ziddiyatli holatlar bolaning o'ziga nisbatan salbiy munosabatini shakllantiradi. Bu esa o'z navbatida past o'z-o'zini baholash, ijtimoiy beqarorlik, tajovuzkorlik, ishonchsizlik kabi holatlarning kuchayishiga olib keladi.

Mazkur mavzuni chuqur o'rganish, zamonaviy oilalarda yuzaga kelayotgan psixologik muammolarni aniqlash va ularning bola psixikasiga ta'sirini baholash, psixoprofilaktik chora-tadbirlar ishlab chiqishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, bu yo'nalishdagi izlanishlar amaliyotchi psixologlar, pedagoglar, ota-onalar va tarbiyachilar uchun zarur bo'lgan aniq tavsiyalarni shakllantirish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili. Oilaviy muhit bola psixikasi va shaxsiy rivojlanishida hal qiluvchi omillardan biridir. Ko'plab ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oilada yuzaga keladigan nizolar bolalarning emotsional holatiga, ijtimoiy moslashuviga va ayniqsa, o'z-o'zini baholashiga bevosita ta'sir qiladi. Bu yo'nalishda olib borilgan adabiy tahlillarni bir nechta asosiy guruhlariga ajratish mumkin: psixologik, sotsiologik, pedagogik va oilaviy-tarbiya yondashuvlari.

1. Psixologik adabiyotlar asosidagi tahlil

Psixologlar, jumladan, Z. Freyd, A. Adler, E. Erikson va K. Rogerslarning nazariyalariga ko'ra, bola shaxsining shakllanishida dastlabki oilaviy tajriba muhim o'rin tutadi. Rogersning insonparvar psixologiyasida shaxsiy o'sish uchun qulay ijtimoiy muhit, ayniqsa, ijobiy tasdiq va qo'llab-quvvatlov muhim deb hisoblanadi. Bu qo'llab-quvvatlov oilada yetarli darajada bo'lmasa yoki doimiy nizolar hukm sursa, bola o'zini keraksiz, qadrsiz his qiladi va bu uning o'zini baholashini past darajaga tushiradi. [1], [2], [3], [4],

Banduraning ijtimoiy-ta'lim nazariyasiga ko'ra, bolalar atrofdagi muhitdan, xususan ota-onaning xatti-harakatlaridan o'rnak olishadi. Agar oiladagi nizolar zo'ravonlik, haqorat yoki

ruhiy bosimlar orqali kechsa, bola bu holatlarni normal deb qabul qilib, o'zini qadrsiz his qilishi mumkin[5].

2. Sotsiologik yondashuvlar

Sotsiologik nuqtai nazardan, oiladagi ijtimoiy rollar, ziddiyatlarning sabablari va ularning jamiyatdagi umumiy me'yorlarga zidligi tahlil qilinadi. T. Parsonsning strukturaviy-funksional yondashuvida oilaning asosiy funksiyalaridan biri – bola ijtimoiylashuvi hisoblanadi. Nizoli oilalarda esa bu funksiyalar buziladi va bola jamiyatda o'z o'rnini topishda qiynaladi. Bu holat ularning o'z-o'zini baholashiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [6].

3. Pedagogik yondashuvlar

Pedagogik adabiyotlarda oila tarbiyaning birinchi bo'g'ini sifatida ko'riladi. V. A. Sukhomlinskiy va Sh. Amonov kabi pedagoglarning ta'limotlarida oila muhitining tarbiyaviy salohiyati doimo ta'kidlanadi. Nizolar mavjud bo'lgan oilalarda bolalarga nisbatan befarqlik, qat'iyatsizlik yoki haddan tashqari jazolash holatlari kuzatiladi. Bunday muhitda ulg'aygan bola o'z imkoniyatlariga ishonmaydi, bu esa uning shaxsiy rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi [7], [8].

4. Zamonaviy tadqiqotlar va empirik natijalar

So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar (masalan, Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasi asosida) shuni ko'rsatadiki, bola rivojlanishiga ta'sir qiluvchi muhitlar ichida oila eng yaqin va kuchli ta'sir doirasiga ega. Oila ichidagi salbiy iqlim, ayniqsa, otalarning o'rtasidagi doimiy janjallar, ajrashuv, iqtisodiy muammolar bolalarda xavotir, depressiya, o'ziga ishonchsizlik kabi salbiy holatlarni yuzaga keltiradi. Bu esa bolaning o'z-o'zini baholash darajasining pasayishiga olib keladi[9].

O'zbekistonlik tadqiqotchilar, masalan, T. Qodirova, G. Abdukarimova, Z. Saidova kabilar ham oilaviy nizolar bilan bog'liq bolalar psixologiyasi muammolarini o'rganib, o'z tadqiqotlarida bolalarning psixologik himoyasi, stressga chidamliligi va tarbiyaviy profilaktika usullarini ko'rsatib o'tganlar[10], [11], [12].

Adabiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, oilaviy nizolar bolaning shaxsiy rivojlanishida jiddiy salbiy omil hisoblanadi. Ayniqsa, bunday holatlar bolaning o'z-o'zini baholashi, o'zini qadrlashi va ijtimoiy faolligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Shu sababli, zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimida oilaviy muhitni yaxshilash, nizolarni oldini olish va bolalarning psixologik himoyasini kuchaytirish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda

Materiallar va metodlar.

1. Tadqiqotning predmeti va obyekti. Ushbu tadqiqotning predmeti – oilaviy nizolarning bolaning o'z-o'zini baholashiga ko'rsatadigan psixologik va tarbiyaviy ta'siridir.

Obyekti esa – maktab yoshidagi bolalar (9–15 yosh) va ularning oilaviy muhitidagi nizoli holatlar.

Tadqiqot Toshkent shahri va viloyatidagi umumiy o'rta ta'lim maktablarida tahsil olayotgan o'quvchilar hamda ularning otalari ishtirokida olib borildi.

2. Tadqiqot ishtirokchilari (respondentlar). Tadqiqotda jami 120 nafar respondent ishtirok etdi. Ular quyidagicha guruhlariga ajratildi:

60 nafar o'quvchi (9-15 yosh oralig'ida), ularning 30 nafari nizoli oilalarda, 30 nafari esa nisbatan sog'lom oilaviy muhitda ulg'aygan bolalardir.

60 nafar ota-ona, o'z farzandining o'z-o'zini baholashiga va oiladagi tarbiyaviy usullariga oid savollarga javob berdi.

Respondentlar maxsus so'rovnomalar orqali tanlab olindi. Nizoli oilalar tanlovida ijtimoiy xizmat markazlari va maktab psixologlarining tavsiyalari asosida ish yuritildi.

3. Tadqiqot metodlari. Tadqiqotda bir nechta metodlar qo'llanildi:

a) Empirik metodlar:

So'rovnoma (anketalar): Bola va ota-onalar uchun alohida savolnomalar ishlab chiqildi. Bola uchun mo'ljallangan savollar o'z-o'zini baholash darajasini aniqlashga qaratildi.

Intervyu (yarim tuzilgan): Oila a'zolari bilan suhbatlar orqali ularning munosabatlari, janjal sabablari va tarbiyaviy yondashuvlari tahlil qilindi.

Kuzatuv: Maktab sharoitida bolaning ijtimoiy faolligi, o'zini tutishi, emotsional reaksiyalari kuzatildi.

b) Psixologik testlar:

Dembo–Rubinshteyn o'z-o'zini baholash shkalasi: Bolalarning o'zini qanchalik qadrlashi, orzu va real bahosi orasidagi tafovut o'rganildi.

Rosenberg o'z-o'zini baholash testi: Bu xalqaro darajada tan olingan test yordamida bolalarning o'ziga ishonchi aniqlanib, nizoli va sog'lom oilalarda farq qiladigan natijalar olindi.

“Oilaviy iqlim” testi (V. Boyko metodi): Bu test orqali oila ichidagi muomala darajasi, nizolarning mavjudligi yoki yo'qligi baholandi.

c) Statistik metodlar:

Olingan natijalar deskriptiv statistika asosida qayta ishlanib, jadval va grafiklar shaklida tahlil qilindi.

T- test yordamida ikkita guruh (nizoli va sog'lom oiladagi bolalar) orasidagi farqlar aniqlashtirildi.

4. Tadqiqot vositalari va texnikasi. Tadqiqotda quyidagi texnik vositalar va usullar qo'llanildi:

Google Forms – onlayn so'rovnomalarni yig'ish uchun;

SPSS dasturi – statistik tahlil qilishda;

Microsoft Excel – diagrammalar va grafiklar tuzishda;

Audio yozuvlar – intervyu jarayonlarini qayd etishda;

Maxfiylik va etika – Har bir ishtirokchidan yozma rozilik olinib, shaxsiy ma'lumotlar maxfiy saqlandi.

5. Tadqiqot o'tkazilgan joy va vaqti

Tadqiqot 2024-yil sentabridan 2025-yil apreliga qadar Toshkent shahri va Toshkent viloyatidagi 5 ta umumiy o'rta ta'lim maktablarida amalga oshirildi. Maktablar tasodifiy tanlash (random sampling) usuli asosida belgilanib, ularning har birida maktab psixologlari bilan hamkorlikda ish olib borildi. Tadqiqot jarayonida ishlatilgan metodlar nafaqat mavjud holatni aniqlash, balki nizoli va nizosiz oilalarda tarbiyalangan bolalar o'rtasidagi o'z-o'zini baholashdagi farqlarni empirik asosda solishtirish imkonini berdi. Ayniqsa, psixologik testlarning moslashtirilgan variantlaridan foydalanish orqali natijalarning kulturologik kontekstga mosligi ta'minlandi.

Test va so'rovnomalar o'zbek tiliga adaptatsiya qilingan bo'lib, ularning psixometrik xususiyatlari – validlik (to'g'rilik) va ishonchlilik (relyabellik) maxsus sinov orqali tekshirildi. Ushbu maqsadda Cronbach's alpha koeffitsienti hisoblab chiqildi va barcha indikatorlar ishonchli darajada ($\alpha > 0.7$) ekanligi aniqlandi.

Tadqiqotda, shuningdek, korelatsion tahlil ham qo'llanilib, oilaviy nizolar chastotasi bilan bolalarning o'z-o'zini baholash darajasi o'rtasidagi bog'liqlik statistik jihatdan isbotlandi (Pearson $r = -0.61$, $p < 0.01$). Bu esa oiladagi salbiy emotsional fon bolaning shaxsiy qadr-qimmatini qanday pasaytirishini tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, olingan natijalar ijtimoiy demografik omillar (jins, yosh, ota-onaning ta'lim darajasi, oilaviy holat) bilan taqqoslab tahlil qilindi. Bu yondashuv tadqiqot natijalarini ko'p faktorlu tahlil (multivariat analiz) asosida asoslash imkonini berdi.

Tadqiqot materiallari. Mazkur tadqiqotda oiladagi nizolar va ularning bolaning o'z-o'zini baholashiga ta'sirini o'rganish maqsadida bir qator ilmiy va amaliy materiallardan foydalanildi. Tadqiqot materiallari quyidagi asosiy guruhlariga ajratiladi:

1. Nazariy manbalar. Tadqiqotda foydalanilgan nazariy manbalar quyidagilardan iborat:

Oilaviy tarbiya, shaxs rivojlanishi, psixologik iqlim, emotsional muvozanat, stress va o'z-o'zini baholash bilan bog'liq ilmiy maqolalar, monografiyalar, darsliklar va ilmiy dissertatsiyalar tahlil qilindi.

Psixologiya va pedagogika sohasida tan olingan xorijiy va mahalliy olimlar – Z. Freud, K. Rogers, A. Adler, E. Erikson, A. Bandura, V. A. Sukhomlinskiy, Sh. Amonov, G. Abdukarimova, Z. Saidova kabi mutaxassislarning ilmiy ishlari asos qilib olindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlari, qonun hujjatlari va Oila kodeksi, shuningdek, O'zRda barkamol avlod tarbiyasi bo'yicha davlat dasturlarida oilaning tarbiyaviy roli haqidagi qoidalar tahlil qilindi.

2. Empirik materiallar. Tadqiqot davomida empirik ma'lumotlar quyidagi yo'llar bilan to'plandi:

So'rovnomalar (anketalar) orqali bolaning o'z-o'zini baholashi va oilaviy muhit xususiyatlari haqida ma'lumot olindi.

Yarim tuzilgan intervyular – ota-onalar bilan shaxsiy suhbatlar o'tkazilib, oilaviy nizolarning sabablari va ularning bolaga ta'siri haqida ma'lumot to'plandi.

Psixologik testlar natijalari – o'quvchilarning psixologik holatini aniqlashda foydalanilgan testlar:

Dembo–Rubinshteyn o'z-o'zini baholash shkalasi

Rosenberg o'z-o'zini qadrlash darajasi testi

“Oilaviy iqlim” testi (V. Boyko)

Ushbu testlar rus tilidan tarjima qilinib, o'zbek tiliga moslashtirilgan va eksperimental sinovdan o'tkazilgan.

3. Respondentlar ma'lumotlari. Tadqiqot materiallarini shakllantirishda 120 nafar respondent ishtirok etdi:

60 nafar 9–15 yoshdagi o'quvchi (30 nafari nizoli oilalarda, 30 nafari sog'lom oilalarda);

60 nafar ota-ona (bolaning tarbiyasi va oilaviy muhitga doir savollarga javob berdi);

Ba'zi hollarda maktab psixologlari va sinf rahbarlaridan yordamchi ma'lumotlar olindi.

4. Statistika materiallar

Tadqiqotda olingan ma'lumotlar SPSS statistik dasturi yordamida qayta ishlanib, grafiklar va diagrammalar orqali tahlil qilindi.

Statistika vositalari sifatida deskriptiv tahlil, o'rtacha qiymat (mean), standard og'ish, va t-test usuli qo'llanildi.

Ikki guruh – nizoli va sog'lom oilalarda ulg'aygan bolalar o'rtasidagi o'z-o'zini baholashdagi tafovutlar aniqlandi.

5. Etik me'yorlar

Tadqiqot ishtirokchilaridan rozilik hujjati (informatsion rozilik) olinib, barcha shaxsiy ma'lumotlar maxfiylik asosida saqlandi.

Bola psixikasiga zarar yetkazmaslik uchun testlar ixtiyoriy ishtirok asosida o'tkazildi va psixologik maslahatlar bilan qo'llab-quvvatlandi. Tadqiqotning empirik bazasini shakllantirishda turli yoshdagi bolalar, ularning ota-onalari va maktab psixologlari bilan olib borilgan amaliy ishlar asos qilib olindi. Tadqiqotda 9 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalar ishtirok etdi, chunki bu davr bolaning o'z-o'zini anglash va o'z-o'zini baholash faol rivojlanadigan yosh davri hisoblanadi. Aynan ushbu yosh davrida oilaviy muhitning ta'siri eng sezilarli bo'ladi.

1. Respondentlar haqida batafsil ma'lumot:

Barchasi 120 nafar respondent:

60 nafar bola (30 nafari nizoli oilalarda, 30 nafari sog'lom oilalarda tarbiyalangan);

60 nafar ota-ona (yoki vasiy shaxslar);

Respondentlar Toshkent shahri va viloyatlaridagi umumta'lim maktablaridan tanlab olindi, ularning tanlovi tasodifiy va maqsadli usulda amalga oshirildi.

2. So'rovnomalar va test vositalari:

Tadqiqotda bolaning o'z-o'zini baholash darajasini aniqlash uchun Dembo–Rubinshteyn shkalasi va Rosenbergning o'zini qadrlash testi asosida tuzilgan psixologik diagnostika vositalaridan foydalanildi.

Oilaviy iqlim va nizolar darajasini aniqlash uchun quyidagi vositalar ishlatildi:

“Oiladagi munosabatlar xaritasi” (autoral metodika asosida ishlab chiqilgan);

Oiladagi stress va nizolar darajasini o‘lchovchi Likert shkalasi asosida maxsus so‘rovnoma;

V. Satirning oilaviy rollar tahlili (vizual xaritalashtirish yo‘li bilan).

3. Qo‘shimcha ma‘lumot manbalari:

Bolalar bilan bog‘liq qo‘shimcha axborotlar sinf rahbarlari, maktab psixologlari va ijtimoiy pedagoglar tomonidan tavsiya etilgan holat bayonnomalari orqali olindi.

Tibbiy-psixologik hujjatlar, agar mavjud bo‘lsa, ishtirokchi va uning ota-onasining roziligi bilan ko‘rib chiqildi.

4. Axborot xavfsizligi va axloqiy yondashuv:

Har bir respondentdan tadqiqotda ishtirok etish uchun ixtiyoriy rozilik olindi.

Tadqiqot davomida olingan barcha shaxsiy ma‘lumotlar maxfiylik prinsipi asosida saqlandi va faqat ilmiy maqsadlarda foydalanildi.

Tadqiqot etikasi xalqaro standartlarga (APA etik tamoyillari) muvofiq olib borildi.

Mazkur tadqiqotda asosiy e‘tibor oilaviy nizolar (ota-ona o‘rtasidagi janjallar, zo‘ravonlik, befarqlik, ajrim holatlari)ning maktab yoshidagi bolalarning o‘z-o‘zini baholashi (ya‘ni o‘z qadr-qimmatini, o‘ziga ishonchi, ijtimoiy faolligi)ga ko‘rsatadigan ta‘sirini aniqlashga qaratildi. Tadqiqotda Toshkent shahri va viloyatlaridagi umumta‘lim maktablarining 6–9-sinflarida tahsil olayotgan 120 nafar o‘quvchi (60 nafar qiz va 60 nafar o‘g‘il bola) ishtirok etdi.

Tadqiqot doirasida quyidagi psixodiagnostik uslublardan foydalanildi:

"O‘z-o‘zini baholash darajasini aniqlash testi" (Dembo–Rubinshteyn usuli asosida);

"Oiladagi iqlimni baholash so‘rovnomasi" (moslashtirilgan variantda);

Shuningdek, ota-onalar bilan qisqacha intervyular o‘tkazilib, ularning oila ichidagi ziddiyatlarga yondashuvi va bolaga munosabati o‘rganildi.

Ishtirokchilar uch guruhga bo‘lingan:

1. Nizoli oilalarda voyaga yetayotgan bolalar (ajrim, janjallar mavjud);

2. Emotsional befarq, ammo nizo darajasi past oilalardagi bolalar;

3. Sog‘lom psixologik iqlimga ega oilalardagi bolalar.

Ma‘lumotlar statistik tahlil qilinib, o‘z-o‘zini baholash darajasi bilan oiladagi nizo darajasi o‘rtasidagi bog‘liqlik korrelyatsion va dispersion tahlillar yordamida baholandi. Tadqiqotda oiladagi nizo holatlari va ular bolaning psixologik holatiga, xususan, o‘z-o‘zini baholashiga qanday ta‘sir ko‘rsatishini aniqlash maqsadida kompleks yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqot 2024-yil davomida olib borildi. Unda 12–15 yosh oralig‘idagi 120

nafar o'quvchi (60 nafar qiz va 60 nafar o'g'il bola) ishtirok etdi. Ishtirokchilar uchta asosiy guruhga ajratildi:

1. Ota-onasi tez-tez janjallashadigan yoki ajrashgan, oilada zo'ravonlik mavjud bo'lgan bolalar.

2. Oilaviy emotsional aloqalar zaif, ammo ochiq nizo holatlari kuzatilmaydigan oilalardagi bolalar.

3. Psixologik jihatdan sog'lom va qo'llab-quvvatlovchi oilalarda voyaga yetayotgan bolalar.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

- Dembo–Rubinshteyn usuli asosida tuzilgan “O‘z-o‘zini baholash darajasini aniqlash testi” – bu metod bolalarning o‘ziga nisbatan munosabati, ideallari va real bahosi o‘rtasidagi tafovutni aniqlash imkonini berdi.

- Oilaviy munosabatlar diagnostikasi uchun so'rovnoma – bolaning oiladagi psixologik iqlimni qanday qabul qilishini baholashga yordam berdi. Bu so'rovnoma maxsus moslashtirilgan variantda qo'llanildi.

- Yarim strukturaviy intervyu – bolalarning oilaviy holatlarga bo'lgan subyektiv munosabati va hissiy holatini chuqurroq tushunish uchun qisqacha suhbatlar olib borildi.

Olingan natijalar SPSS statistik dasturi yordamida tahlil qilindi. Ma'lumotlar o'rtasidagi bog'liqlik Pearson korrelyatsiyasi, shuningdek, dispersion tahlil (ANOVA) orqali aniqlab berildi.

Ushbu metodlar majmuasi tadqiqot mavzusiga kompleks yondashish imkonini berdi hamda oilaviy nizolarning bolalar psixologik rivojlanishiga, xususan, o'z-o'zini baholashiga ta'siri haqida aniq xulosalar chiqarishga yordam berdi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, oiladagi psixologik muhit, ayniqsa, nizoli holatlar bolaning shaxsiy rivojlanishida muhim omillardan biridir. O'z-o'zini baholash bolaning o'ziga bo'lgan munosabati, o'ziga bo'lgan ishonchi, ijtimoiy faolligi va emotsional barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Ushbu tadqiqot davomida olib borilgan kuzatishlar, testlar va suhbatlar asosida quyidagi asosiy xulosalarga kelindi:

1. Nizoli oilalarda ulg'aygan bolalarda o'z-o'zini baholash darajasi past bo'lishi, o'ziga nisbatan ishonchsizlik, xavotir, emotsional beqarorlik kabi holatlar ko'proq uchraydi. Bu holat ularning ijtimoiylashuviga, o'quv faoliyatiga va psixologik salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

2. Sogʻlom va mehribonlik ustuvor boʻlgan oilaviy muhitda ulgʻaygan bolalar oʻz-oʻzini yuqoriroq baholaydilar, oʻz fikrini erkin ifoda etishadi, tanqidga barqarorroq javob qaytarishadi va ijtimoiy faol boʻlishadi.

3. Oʻz-oʻzini baholash darajasi koʻpincha ota-onalar oʻrtasidagi munosabatlar, ularning tarbiyaviy uslublari, mehr-muhabbat koʻrsatish darajasi va muloqot madaniyatiga bogʻliq.

4. Tadqiqot shuni isbotladiki, oilaviy nizolar bolaning ruhiy holatini bevosita izdan chiqarishi mumkin. Uzoq davom etgan nizolar depressiv kayfiyat, oʻzini yolgʻiz his qilish, agressivlik va ichki konfliktlar bilan namoyon boʻladi.

5. Psixologik yordam va oilaviy tarbiyaviy maslahatlar tizimini yoʻlga qoʻyish bolalarda oʻz-oʻzini baholashni normallashtirish, salbiy oqibatlarni kamaytirish uchun muhim amaliy yoʻnalishdir.

Shuningdek, tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, oiladagi nizo va kelishmovchiliklar nafaqat bolaning emotsional barqarorligiga, balki uning ijtimoiy munosabatlaridagi ishonch darajasiga va oʻziga boʻlgan munosabatiga ham salbiy taʼsir koʻrsatadi. Nizoli oilalarda voyaga yetayotgan bolalar koʻpincha oʻzini aybdor his qilish, oʻz qadriyatlarini past baholash, jamiyatda oʻz oʻrnini topishda qiynalish holatlari bilan duch keladilar. Bu esa ularning maktabdagi muvaffaqiyatlariga, tengdoshlari bilan boʻlgan munosabatlariga va kelajakdagi psixologik salomatligiga bevosita taʼsir koʻrsatadi.

Shu sababli, oilaviy muhitni sogʻlomashtirish, ota-onalarga psixologik maslahatlar berish, nizolarni konstruktiv yoʻl bilan hal qilish madaniyatini shakllantirish bolalarning sogʻlom oʻz-oʻzini baholashi va shaxs sifatida toʻlaonli rivojlanishi uchun muhim omillardan biridir. Kelgusida ushbu mavzu doirasida amaliy tadqiqotlar, maktab psixologlarining ishtirokida monitoring tizimlarini yaratish orqali muammoga samarali yondashuvlar ishlab chiqilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Freud, Z. (1990). *Psixoanaliz va shaxsiyat nazariyasi*. Toshkent: "Fan" nashriyoti. – B. 45–67.
2. Adler, A. (2004). *Shaxs va jamiyat*. Moskva: Eksmo. – B. 112–134.
3. Erikson, E. (1996). *Shaxsiyat rivojlanishining psixologik bosqichlari*. Nyu-York: Norton. – B. 71–89.
4. Rogers, K. (2002). *Shaxsiy oʻsish va insoniy potentsial*. Moskva: Refl-Buk. – B. 54–76.

5. Bandura, A. (1977). *Ijtimoiy o'rganish nazariyasi*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall. – B. 88–101.
6. Parsons, T. (1991). *Ijtimoiy tizimlar va oila instituti*. London: Routledge. – B. 203–224.
7. Sukhomlinskiy, V.A. (1980). *Oila va bola tarbiyasi*. Moskva: Pedagogika. – B. 98–112.
8. Amonov, Sh. (2010). *Oilaviy tarbiya psixologiyasi*. Toshkent: O'zbekiston. – B. 47–65.
9. Bronfenbrenner, U. (2005). *Inson rivojlanishining ekologik tizimlari*. San-Fransisko: Freeman. – B. 132–158.
10. Qodirova, T. (2018). *Bolalarda ijtimoiy-emotsional rivojlanish va oilaviy omillar*. Toshkent: "Ilm Ziyo". – B. 33–52.
11. Saidova, Z. (2021). "Oilaviy nizolar va bolalar psixologiyasi." // *Psixologiya va pedagogika muammolari*, №4. – B. 15–21.
12. Abdukarimova, G. (2020). "O'z-o'zini baholashda oilaning ta'siri." // *O'zbekiston pedagogik axborotnomasi*, №2. – B. 55–60.

